

והנה תועה בשדה

במאמרו **מעמק חברון לעמק דותן**¹, הקיף הרב יעקב מדן פרשיות רבות ועניינים שונים הקשורים להליכת יוסף אל אחיו הרועים בשכם. תוך כדי כך הוא מתייחס² גם לפסוק המתאר את תעייתו של יוסף בחפשו את אחיו:

וימצאהו איש והנה תעה בשדה... (בראשית לז טו)

לדעתו, שדה זו היא **חלקת השדה** שקנה יעקב מבני חמור ובה טמנו מאוחר יותר את עצמות יוסף (יהושע כד לב). על פי המדרשים, משער הרב מדן שמיקומו של שדה זו **מחוץ** לתחום העיר שכם; והוא מסיים דבריו בטיעון ש"אם נכונה ההשערה המקובלת על מקום קברו של יוסף ליד שכם, הרי ייתכן שידענו גם את המקום שיוסף תעה בו...". כל זאת עשה הרב מדן על מנת להבין את "פשוטו של המקרה עצמו **ושל מציאותו**" על פי מדרשי חז"ל.

אחר בקשת מחילה נראָה לי, שאין הדברים תואמים את המציאות בשטח ואינם מתיישבים עם פשוטו של מקרא ועם מדרשי חז"ל. אבאר את דבריי: קבר יוסף נמצא, על פי המסורת, סמוך לשער המזרחי של שכם העתיקה (תל בלטה)³. אם אמנם נכון זיהוי זה (שהעדויות הראשונות עליו הם מהמאה הרביעית), הרי שחלקת השדה שקנה יעקב היתה צמודה לשכם. נתון זה מסתייע מהמקרא המציין שיעקב קנה את השדה "מיד בני חמור" (שם לג יט) שהיה "נשיא הארץ" (שם לד ב).

¹ י' מדן, מעמק חברון לעמק דותן בעקבות יוסף ובעקבות המדרש, בתוך **על אתר א'** (תשנ"ו), עמ' 21-52.

² שם, עמ' 41-44.

³ ראה ז"ח ארליך, קבר יוסף והמבנה שעליו, בתוך **שומרון ובנימין קובץ מחקרים**, ז"ח ארליך (עורך), עפרה תשמ"ז, עמ' 153-162, בעיקר במפה שבהערה 1.

על סמיכות קבר יוסף לשער המזרחי של שכם העתיקה והתאמת מציאות זו לפסוק "ויחן את פני העיר" (בראשית לג יח) למדתי מהרב יואל בן נון בסיור שהדריך בשכם וסביבתה. הסמיכות ניכרת בעיקר כאשר יוצאים מתל בלטה דרך השער המזרחי ועומדים ממש על מתחם הקבר. חווית שטח זו (המנוגדת למשתמע מדברי הרב מדן) היא הגרעין שהביאנו לכתיבת דברים אלו.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

סביר להניח, שחלקות השדה הסמוכות לעיר היו בידי עשירי העיר בעוד העניים כיתתו רגלם לשדות הרחוקים. נראה, אם כן, שיעקב קנה את אחת השדות הסמוכות לעיר ושם נקבר מאוחר יותר בנו יוסף. מסורת זו - התואמת את פשוטו של מקיא - שוללת, לדעתי, את מסקנתו של הרב מדן, שיעקב נטה אהלו **מחוץ** לתחומה של העיר.

זאת ועוד. הרב מדן מציע, כאמור, לזהות את חלקת השדה שקנה יעקב עם השדה שתעה בה יוסף בחפשו את אחיו הרועים בשכם. טיעון זה מנוגד למציאות שעל פיה נמצאים איזורי המרעה הרחק מהעיר, וזאת כדי למנוע פגיעה בשדות התבואה. עניין זה עולה גם מפרשת יעקב בשכם. יעקב, השומע על המקרה האכזרי של אונס בתו, נמצא לבדו בביתו, שכן **בניו היו את מקנהו בשדה** ועל כן הוא **מחיש עד באם** (שם לד ה). כיוון ששדה זו לא היתה קרובה לעיר, מספיק שכם לשכנע את אביו לבקש את דינה מיעקב והלה יוצא אל יעקב הנמצא לבדו לדבר **איתו** (שם שם ו). אלא שבינתיים באו האחים **מן השדה** (שם פס' ז) ועליו לשכנע גם אותם (שם, פס' ת, יא). תיאור זה מוכיח ששדה המרעה לא היתה סמוכה לחלקת השדה של יעקב אלא רחוקה ממנה מהלך מספר שעות לפחות. על כן נראה שיוסף אינו מחפש את אחיו סמוך לשכם בחלקת השדה שקנה אביו אלא הרחק מהעיר - במקום המרעה - באותה שדה שרעו בה בעבר את צאנם. וכיוון ששתי שדות אלו מוזכרות בתורה, לא מובן מדוע העדיף הרב מדן לדרוש (במעין 'גזירה שווה') את **חלקת השדה** ולא את **שדה המרעה** שרעו בה האחים, המוזכרת בפרשה זו פעמיים.

נראה שעל מציאות זו, של איזורי המרעה הרחוקים התבסס המדרש⁴ באומרו **שאינ תועה אלא מחוץ לתחום וזכר לדבר - 'וימצאהו איש והנה תעה בשדה'** (מכילתא דר"ש משפטים פרשה כ'). המדרש הבין שיוסף חיפש את אחיו הרחק מהעיר, במקום שאנו מוצאים בו את הרועים מדברים את צאנם⁵. שם נמצאים גם

⁴ חז"ל הכירו היטב מציאות זו של איזור מרעה הרחוק מהעיר לשם מניעת נזק שעלולות העיזים לגרום לשדות, ועל כן נאמר בבבא קמא פ"ז מ"ז: "אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל, אבל מגדלין בסוריא ובמדברות של ארץ ישראל". בגמרא (בבא קמא ע"ט ע"ב) מובאת ברייתא האומרת: "אבל מגדלין במדבר שביהודה ובמדבר שבספר עכו". ברייתא נוספת המובאת שם (פ' ע"א) מספרת על חסיד שהחזיק בביתו עז קשורה לצורכי רפואתו, "לימים נכנסו חבריו לבקר, כיוון שראו אותה עז קשורה בכרעי המטה, חזרו לאחוריהם ואמרו לסטים מזויין בביתו של זה ואנו נכנסים אצלו!!"

⁵ בעניין מרעה המתקיים **מחוץ לתחום** אנו מוצאים במסכת ביצה (מ' ע"א) ברייתא המחלקת (לעניין מוקצה) בין שני סוגי עדרים: מדבריות ובייתות. הבייתות מוגדרות בברייתא כך: "בייתות - כל שיוצאות ורועות מחוץ לתחום ובאות ולנות בתוך התחום".

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

שור וחמור, שאיבדו דרכם משדות התבואה שחרשו בהם בהשגחת בעליהם ובשליטתם, ועל כן הם אבידה החייבת בהשבה. כיוון שזה יסודו הפשוט של מדרש זה, אין לעניות דעתנו צורך בדברי הרב מדן (הערה 40 במאמרו הנ"ל) המסביר מדרש תנאי זה על פי דרשת האמוראים בבראשית רבה. נעבור כעת לדון בפרשנותו לדרשה זו.

הרב מדן נעזר במדרש רבה (ב"ר ע"ט ו') כדי להוכיח שחלקת השדה היתה מחוץ לתחום, אך נראה שהמדרש אומר בדיוק ההפך וזו לשונו:

ד"א יוחן את פני העיר, נכנס בערב שבת עם דמדומי חמה מבעוד יום וקבע תחומין מבעוד יום. הדא אמרת ששמר יעקב את השבת...

המדרש - שכלל איננו עוסק בקניית השדה, כדברי הרב מדן, אלא **בחניית** יעקב - אינו אומר שיעקב קבע את התחומין **לעיר** בתוך מחנהו, אלא להיפך - הוא חנה סמוך לעיר ל"נכנס" וקבע **לעצמו** את התחומין במרחק הראוי ממחנהו ומהעיר, שהרי מכאן הוכיח המדרש שיעקב שמר את השבת. יש לציין שחלקו הראשון של מדרש זה דורש את **ויחן** מלשון **חן**, באומרו: "חנן את הפנים שבעיר, התחיל משלח להם דורות". מדרש זה מתאר את יעקב כאדם המנסה להשתלב בסביבתו החדשה תוך יצירת קשר עם מנהיגי העיר. צירוף מדרש זה לנתון העולה מהשטח בדבר קרבת מחנהו לעיר מביא אותנו למסקנה ההפוכה למסקנתו של הרב מדן, שטען שיעקב חנה רחוק מהעיר על מנת להיבדל ממנה (כשיבתו העתידית בגושן). מהנתון בשטח ומהמדרש עולה, שיעקב ביקש להתבסס במקום תוך יצירת קשרים עם שליטי העיר, בניגוד לשיבתו המאוחרת בגושן. רק לאחר שנכווה מצמידות זו לאנשי המקום הוא מצווה: "קום עלה בית אל ושב שם" (שם לה א).

נוסף לאמור כאן על פי 'פשוטו של מדרש', נראה לנו כי אין מקום כלל ללמוד ממדרש אחד על רעהו (כפי שעשה הרב מדן בהערה 40 במאמרו הנ"ל); שכן, למרות ששניהם משתמשים באותה מלה - 'תחום', נראה שמדובר בשני מושגים שונים.

למעשה, מתואר כאן אורח החיים של עדרי הצאן שאנו מכירים מחיי הבדואים בימינו. הרועים יוצאים עם עדריהם השכם בבקר ומתרחקים מרחק רב מהמאהל (לא תמיד מהסיבות שצויינו בהערה 4, שכן חלקם אינם חקלאים) ולאחר יום שלם של מרעה הם שבים למכלאת הצאן הסמוכה למאהל.

לענייננו חשובה הגדרת הברייתא את איזור המרעה כ**מחוץ לתחום**. הגדרה זו תורמת להבנת דרכה של המכילתא בכך, שאנו מבינים שיוסף חיפש את אחיו **הרועים מחוץ לתחום** העיר שכם ושם **תעה**. מעניין זה למד המדרש **שתועה** הוא **מחוץ לתחום**.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

בחינה מקיפה של מונה זה במקורות חז"ל⁶ מראה כי הוא מכיל מספר משמעויות שונות ובהן: האיזור **המנהלי** של בירת הטופרכיה, גבולות הארץ, נחלות השבטים וכן הקרקעות השייכות לעיר ולכפר. במשמעות האחרונה כאן, משמש המונח 'תחום' לציון השטחים החקלאיים המעובדים ע"י אנשי העיר או אנשי הכפר. שטחו של איזור מעובד זה תלוי בגודל העיר והוא יכול להשתרע עד למרחק של חמישה ואף שבעה ק"מ ממנה. מעבר לאיזור זה נמצאים שטחי המרעה כגון המדבר של ספר עכו המוזכר לעיל (הערה 4).

נראה לנו כי ה'תחום' במכילתא (שם) מתייחס לאיזור חקלאי זה. שכן, אילו היתה כוונת המכילתא ל'תחום' שבת' הרי הבהמות היו נחשבות לאובדות במרחק של קילומטר בקירוב. טווה זה קרוב מדי לעיר ונמצא בלב ליבו של השטח המעובד ועל כן אינו סביר. מאידך, אם נבין שהמדרש מדבר על בהמות המשוטטות מחוץ לאיזור המעובד, כלומר רחוק מהשדות בהן הן נמצאות בדרך כלל, ברור יהיה לנו מדוע הן מוגדרות בתורה כתועות. אכן, ספראי (בהערה 6 לעיל) מציין את המכילתא דנן כדוגמא לשימוש במשמעות זו של המלה 'תחום'.

נתמודך טיעון זה בעיון במקבילות לדרשה זו; וזו לשון התוספתא הדורשת פסוק דומה:

אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל...

ומה אני מקיים 'לא תראה את שור אחיך או שיו נידחים' (דברים כב א)? במדברות שביהודה ובמדברות שבכפר עמיאק. (תוספתא ב"ק פ"ח ה"י)

כבר ראינו לעיל (הערה 4) כי המדבר הינו האיזור שמדבירים בו את הצאן. ואם כן, כמכילתא, אף תוספתא זו מלמדת כי אין כאן **הנידח-תועה** נמצא במדבר - מחוץ לתחום העיר, כלומר באיזורי המרעה. אם כך, אין כאן מחלוקת בין הדרשות אלא הן מתייחסות לאיזור גיאוגרפי אחד בשמות שונים; ואכן **במדרש תנאים** לדברים (שם) מצאנו שילוב של דרשות אלו:

נידחים - אין נידחים אלא שיצאו חוץ לתחום, כענין שנאמר (בראשית לו טו) 'וימצאהו איש והנה תועה'.

מדרש זה נוקט בלשון ובתוכן של דרשת המכילתא ומתילו על הפסוק שהתוספתא דורשת אותו וזאת למרות הקושי הדרשני, שהרי אין המלה **תועה** כתובה בפסוק.

מדברינו עולה כי המשנה, המכילתא, התוספתא ומדרש תנאים מתייחסים לאותה מציאות גיאוגרפית-הסטורית של ריחוק איזורי המרעה מהאיזור המעובד

⁶ ש' וז' ספראי, בית ענת, בתוך סיני ע"ח (תשל"ו), עמ' כ"א.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

והמיושב, ועל פיה הם מגדירים את דיני התורה ביחס לבעלי חיים שאבדו. בהקשר זה משתמשת המכילתא (וכן הברייתא שבהערה 5 לעיל) במונח 'מחוץ לתחום'.

לעומת זאת, מתייחס המדרש בב"ר, על פי ההקשר, למונח זה בשימוש הידוע יותר - **תחום שבת**. א"כ, כיוון שמדרשים אלו עוסקים בשני מושגים שונים, נשללת מעיקרה דרשת הרב מדין המנסה למצוא בב"ר מקור לדברי המכילתא, בגלל השימוש ששניהם עשו במלה 'תחום'.

